

Dragoun, Zdeněk

Nález románské stavby v areálu sv. Jiljí na Starém Městě pražském

Archaeologia historica. 1996, vol. 21, iss. [1], pp. 31-[41]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140179>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Nález románské stavby v areálu sv. Jiljí na Starém Městě pražském

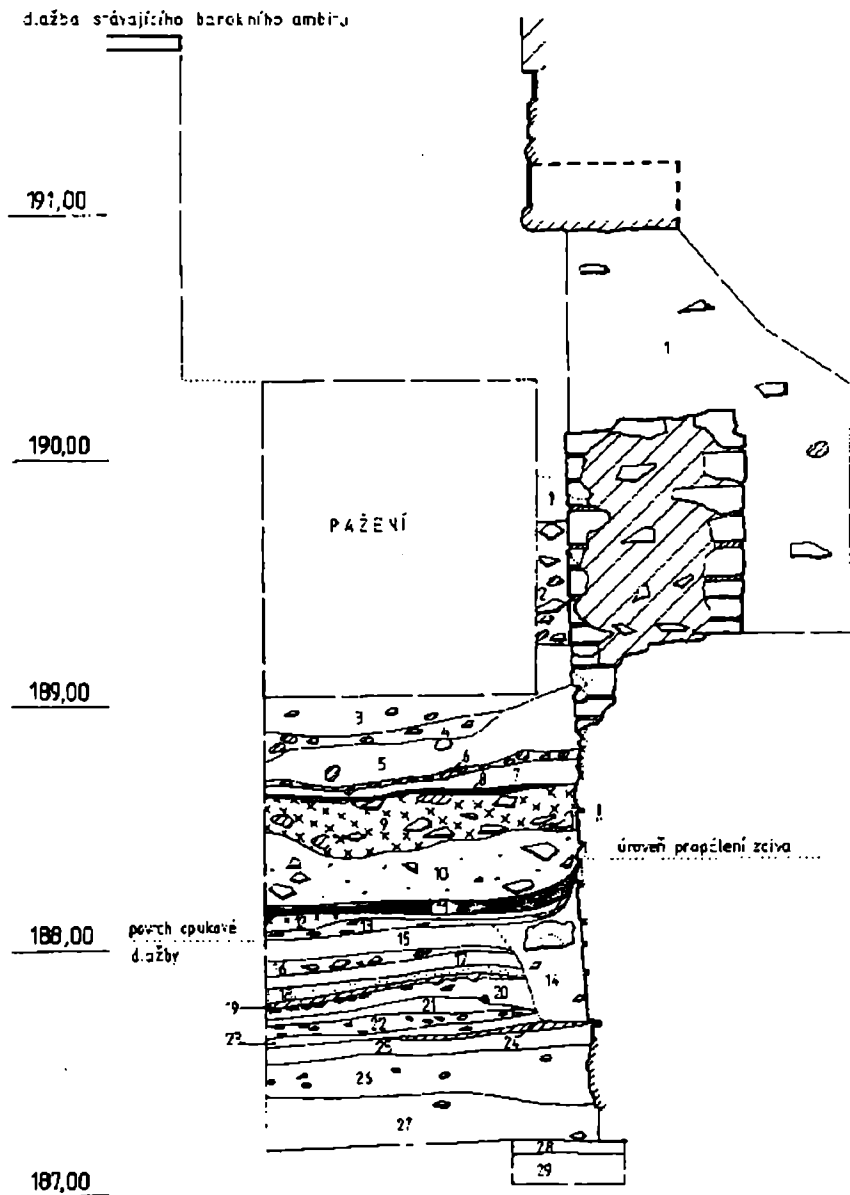
ZDENĚK DRAGON

Mezi předpokládanými románskými sakrálními stavbami na Starém Městě pražském bývá uváděn i donedávna konkrétními nálezy nepotvrzený kostel sv. Jiljí. Při těchto úvahách se vychází ze svědectví nejstarší písemné zprávy, zmiňující již r. 1238 zdejšího probošta Markvarta (Čarek 1947, 207n; Čarek 1966, 28; Líbal 1983, 78). Jak titul probošta nasvědčuje, nejednalo se o kostel farní, ale o kapitolu, v tomto konkrétním případě kapitolu kolegiální t. zn. zřízenou pražským biskupem. Mezi institucemi svého druhu je nejstarší a její vznik je předpokládán spíše za biskupa Jana II. (1226–1236) než za Bernarda (1236–1240), za jehož episkopátu je poprvé písemně zmíněna (Hledíková 1978, 42; Hledíková 1992, 145). Téměř po celé 13. století je její existence doložena převážně zmínkami o jejich jednotlivých členech vystupujících v roli listinných svědků – po proboštu Markvartovi (CDB III/2, č. 196, s. 251) jsou jmenováni kanovník Hašek v letech 1255 a 1258 (CDB V/1, č. 46, s. 98 a č. 163, s. 261), kanovník Havel v r. 1267 (CDB V/2, č. 511, s. 57) a děkan Petr v r. 1277 (CDB V/2, č. 834, s. 538). Existence samotného kostela je spolehlivě doložena r. 1273, kdy až k němu dosahovala povodeň (FRB II, 301).

Zprávou jiného charakteru je testament kapitulního plebána Jana z r. 1293, který odkazuje svůj nemalý majetek kostelu (Hledíková 1978, 42). Pro stavební dějiny kostela stojí za pozornost, že 10 hřiven je určeno na stavbu chóru kostela (RBM II, č. 1063, s. 689). Kapitula hrála značnou roli i v plánech na vytvoření rozsáhlé staroměstské biskupské enklávy zamýšleným zřízením augustiniánské kanonie v její blízkosti ve 30. letech 14. století (Hledíková 1994, 13). Konkrétní pokus o přeměnu nedalekého farního kostela Panny Marie na Louži v sídlo augustiniánů kanovníků však nezískal podporu staroměstské městské rady (Hledíková 1992, 144–148). I v dalším vývoji měla svatojilská kapitula významnou úlohu. O jejím složení a funkcích jsme informováni z dokonce dvojích předhusitských statut z r. 1355 a 1385 (Hledíková 1978, 43–45). Z činností ve statutech uvedených je zřejmé, že do podoby areálu se promítala existence školy, zvonice a domu plebána, který plnil farní funkce kostela sv. Jiljí. K r. 1373 jsou uváděny výdaje na stavbu nové školy (Tomek 1893, 279). Celkový počet členů kapituly včetně osob zabezpečujících farní funkce dosahoval 41 (Tomek 1893, 30). Kapitula u sv. Jiljí fungovala do r. 1420, poté sloužil kostel jen jako utrakvistický a později reformační farní (Ekert 1883, 386–388; Ruth 1903, 329). K závažné změně došlo v r. 1626, kdy byl kostel darován Ferdinandem II. řádu dominikánů (Muk-Vilímková 1961, 28).

Středověký areál svatojilské kapituly tvořil zřejmě kromě kostela pozemek po jeho severní straně. Na něm je nutné předpokládat hlavní kapitulní budovu a další výše zmíněné stavby. Hřbitov s kaplí Božského Těla (Muk-Vilímková 1961, 26) byl zřejmě původně jižně od kostela, na severní stranu kostela byl patrně přenesen až v renesanci. Teprve po příchodu dominikánů došlo k postupnému zakoupení dalších domů severně od původního rozsahu objektu a k následně barokní úpravě rozšířeného areálu, který zaujal celý blok vymezený ulicemi Husovou, Jalovcovou, Jilskou a Zlatou. Ve 2. polovině 17. století byly vystavěny klášterní budovy, v letech 1730–1743 pak proběhla přestavba kostela (Muk-Vilímková 1961, 51). Těmito úpravami byla zejména u klášterních budov likvidována nebo alespoň značně znejasněna jejich středověká podoba.

Archeologicky byla parcela dnešního dominikánského kláštera u sv. Jiljí sledována

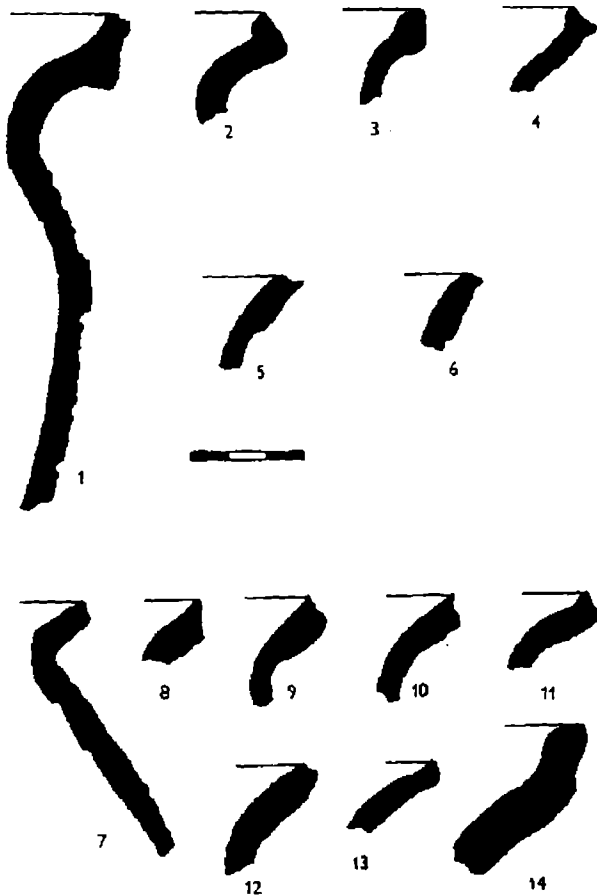

Obr. 1. Řez terény vně odkryté románské stavby s částečným fezem kvádrkovou zdí. Kresba M. Müller.

výzkumem ve statické sondě v barokním rajském dvoře v r. 1983, kdy bylo registrováno více než 4 m mocné historické nadloží v cca 150 cm širokém pruhu mezi dvěma nestejně starými gotickými zdmi probíhajícími ve směru S–J (Hrdlička 1983, 628n).

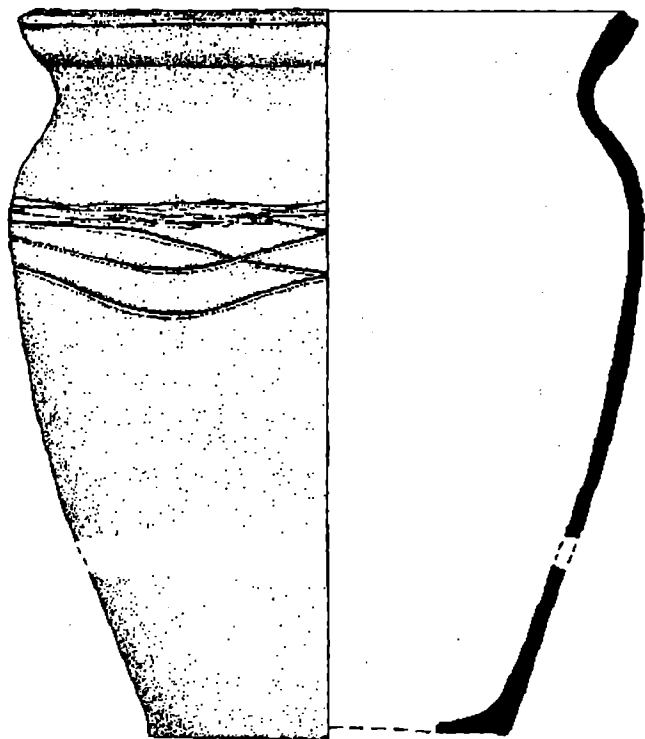
Zjištěné statické poruchy v jižním křídle barokní klášterní kvadratury vedly ke snaze o zjištění a odstranění jejich příčin. Z tohoto důvodu byly na konci ledna 1995 zahájeny výkopy ve východní části jižního křídla ambitu. Akce byla průběžně sledována archeologickým oddělením PÚPP. Postupně byla v nestejně šířce vykopána skoro 12 m dlouhá a více než 5 m hluboká rýha podél jižní stěny jižního ramene ambitu. Přestože zhruba

Obr. 2. Keramika z nejstaršího sídlištního horizontu (1–6) a z vrstvy vzniklé při stavbě románského objektu (7–14). Kresba M. Procházková a S. Svatošová.

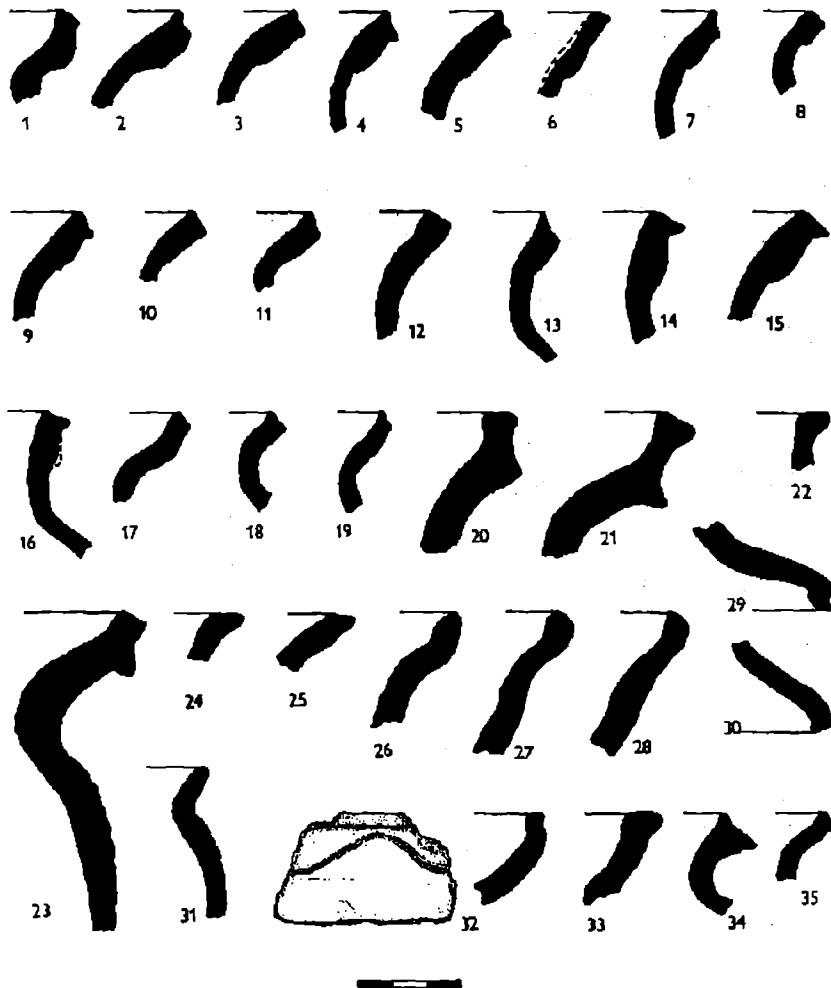
2 m výšky nadloží tvořily neporušené vrstvy středověkého stáří, nebylo možno z časových důvodů jejich kompletní archeologické rozebrání. Situace byla dokumentována na šesti řezech a v bezprostředním sousedství těchto řezů byly jednotlivé vrstvy rozebírány pracovníky PÚPP. V úsecích mezi řezy byly nálezy vybírány z horizontů, určených pracovníky PÚPP dělníkům dodavatele.

Všechny zmíněné řezy registrovaly téměř shodnou stratigrafickou situaci, která byla navíc prakticky totožná se situací zaznamenanou r. 1983. Povrch podloží představovaly humózní písčité náplavy (obr. 1: vrstva 27), vyplňující mělkou zahloubeninu pod svahem vltavské terasy VIIc. Z jejich povrchu pochází nevelká kolekce nejstarších nálezů, charakterizovaných výskytem plochých zduřelých okrajů, zásobnicovitým tvarem s okrajem vzhůru vytaženým a tuhou keramikou. Jako výzdobný prvek byly zaznamenány pouze mělké široké vodorovné rýhy (obr. 2: 1–6). Na tyto náplavy místy nasadala nevysoká vrstva čistého šterkopísku, která v některých partiích překrývala i jednu nebo dvě nejstarší sídlištní vrstvy, z nichž pochází menší množství keramických nálezů stejného charakteru jako z nejstarší stratigrafické jednotky. V dalším vývoji byl vytvořen sídlištní horizont o mocnosti 20–40 cm, tvořený 2–7 nízkými písčitymi vrstvami (obr. 1: 25–26), ze kterých byla získána kromě rekonstruovaného hrnce zdobeného přetínajícími se vodorovnými a mělce zvlněnými žlábkami (obr. 3) i nálezová kolekce s významným zastoupením keramiky se zduřelou profilací okraje (obr. 4: 1–16), tvary s okrajem vzhůru vytaženým (obr. 4: 20–24) a tzv. tech-

Obr. 3. Rekonstruovaná nádoba ze sídlištního horizontu předcházejícího stavbu románského objektu. Kresba M. Procházková a S. Svatošová.

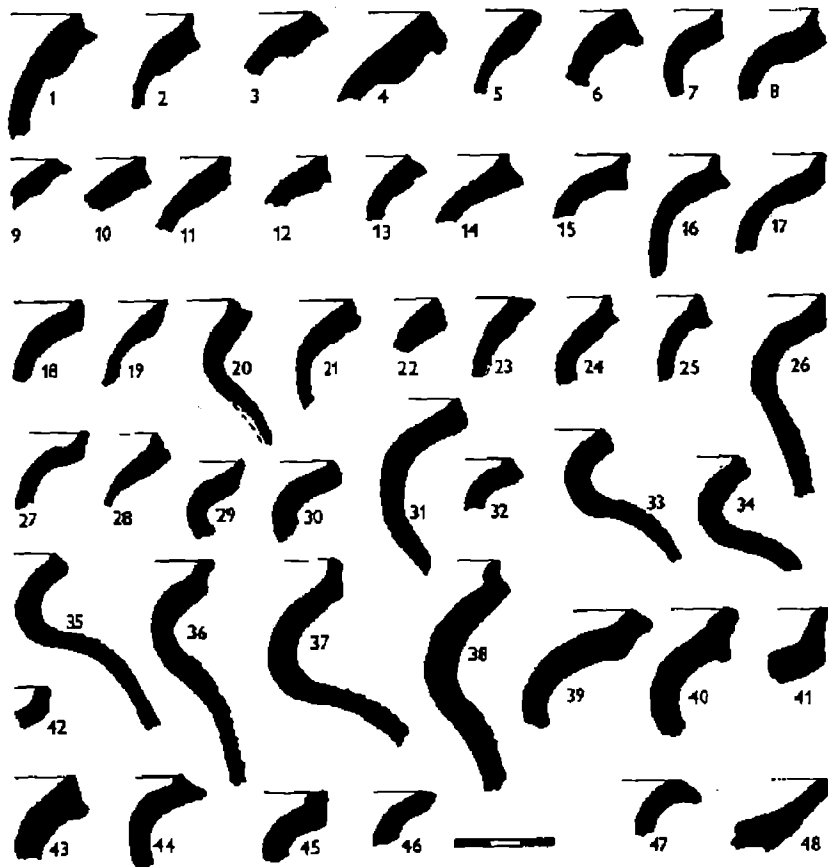
nické misky (obr. 4:25–28). Vedle stále stejných výzdobných prvků jako v předchozích případech zde evidujeme zlomek misky s vlnicí (obr. 4:32). Do uvedených vrstev byla zahlobena základová partie zdiva, směřujícího ve směru V–Z a v celé délce rýhy vymezujícího její jižní stěnu. Zdivo probíhalo v mírně se odchylojící ose pod jižní stěnou jižního ramene barokního ambitu. Se vznikem tohoto zdiva souvisela nevysoká vrstva s úlomky opuky a hručkami malty (obr. 1:24). Nevelký soubor keramiky z ní obsahoval kromě archaicky působící láhve (obr. 2:7), zlomku vzhůru vytaženého okraje (obr. 2:14) a tzv. technických misek (obr. 2:12–13) převážně materiál pocházející z hladkých tenkostěnných zlomků odpovídajících vrcholné fázi keramiky se zduřelou profilací okraje (obr. 2: 8–11). Nadzemní partie zdi byla tvořena 11–21 charakteristickými románskými opukovými kvádrkovými řádky, jejichž výška nepřesahovala 16 cm, při čemž většina z nich se pohybovala v rozmezí 10–14 cm. Šířka zdiva obnášela 70 cm. Další sídlištní horizont tvořily písčité sídlištní vrstvy (obr. 1:14–23) s nálezy poměrně široké škály tvarů zduřelých okrajů včetně okrajů jen nepatrně zduřelých (obr. 5:1–28), s jednoduše profilovanými okraji (obr. 5:29–31), tvary s nízkým hrdlem a baňatým tělem (obr. 5:33–35) a zlomky menších nádob se vzhůru vytaženým okrajem (obr. 5:36–41). Nejpočetnější jsou zlomky vyspělejších forem tzv. technických misek (obr. 6). Tento horizont zakrýval spodních 3–5 kvádrkových řádek zdiva. Následující partie románské zdi byla do červena ožehnutá a žárem rozpukaná. S rozsáhlým požárem souvisel i následující cca 50 cm mocný horizont, tvořený vrstvami s výrazným podslem propáleného materiálu a uhlíků (obr. 1:8–13). Z něj pochází nálezy s absencí keramiky se zduřelou profilací okraje, s nálezy nízkých vzhůru vytažených okrajů a jednoduše profilovaných okrajů přecházejících výrazně nízkými hrdly do baňatého těla. Četné jsou i tenkostěnné vyspělé varianty tzv. technických misek a nízké misky – kahánky

Obr. 4. Keramika ze sídlištního horizontu předcházejícího stavbu románského objektu. Kresba M. Procházková a S. Svatošová.

(obr. 7). Z výzdobných prvků stále dominují vodorovné rýžky zřejmě šroubovic, nevelká téměř kompletní nádobka je zdobena vlnicí a vrypy (obr. 7:1) stejně jako torzo nádoby z tuhového materiálu (obr. 7:48). Mladšího původu jsou následující vrstvy, dosahující mocnosti cca 1 m (obr. 1:2–7). Z jejich nejstarších stratigrafických jednotek pocházejí nálezy charakterizované již i výrazně ostřeným hrubozrnným materiálem, dále nástupem světlé plavené hrnčiny, i když bez jednoznačně doloženého červeného malování. Importem je zjevně zlomek šedého kameninového dna se stopami podsýpky vsazeného do obvodové partie těla. Nejmladší stratigrafickou jednotku pod podlahou barokního ambitu tvořil více než 2 m vysoký horizont hřbitova (obr. 1:1).

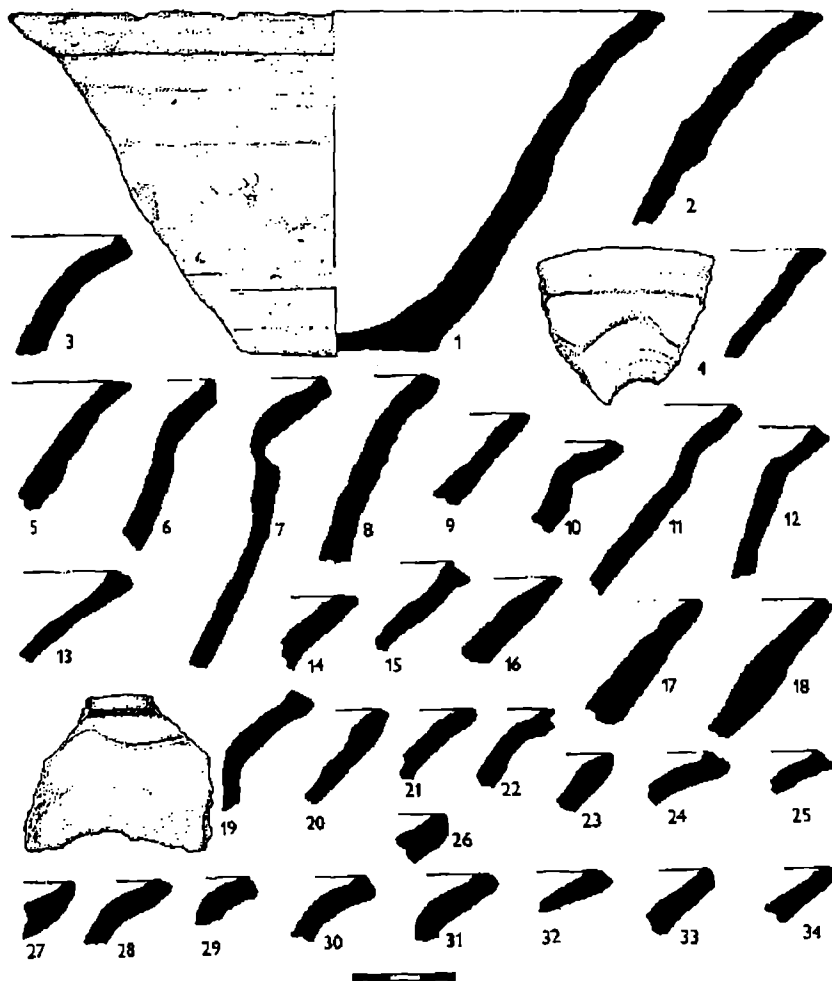
Odlišnou situaci výzkum zachytil v nejnižší partii hloubené rýhy, kde byla zaznamenána zeď, kolmo přiložená na spáru ve směru S–J k souvislé románské zdi. Její východní líc, odkrytá jen v úzkém pruhu, byla tvořena opukovým obkladem patrně ještě kvádríkového charakteru s výškou předpokládaných 4 řádků 16–22 cm. Spára mezi oběma

Obr. 5. Keramika z horizontu fungování románské stavby do jejího požáru. Kresba M. Procházková a S. Svatošová.

zdi není v žádném případě pouze technologická, ale představuje odlišnou stavební etapu. Mladší zdivo totiž nejeví stopy požáru a je přiloženo ke staršímu tak, že ve své dochované horní partii zakrývá ožehnutou část poledníkově orientované románské zdi, zatímco spodní část je přiložena k neopálenému zdivu. Patrně v souvislosti s touto přístavbou, jejíž podlahy nebo rozhraní základového a nadzemního zdiva nebylo dosaženo, bylo do starší románské zdi proraženo nevelké pravouhlé okénko, jehož špaleta, kompletně umístěná v ožehnuté partii zdi, nenese stopy požáru. Zásyp tohoto mladšího interiéru byl tvořen zcela odlišnou sypkou hlínou s výraznou příměsí opukových kamenů destruktivního charakteru. Pochází z něj kolekce keramiky s převahou hrubě ostřené klasického rezného materiálu 14. století, do něhož lze klást i jediný oboustranně polévaný zlomek. Homogenost souboru narušují pouze dva tenkostěnné redukčně pálené střepy, datovatelné spíše až do 16. století. Vzhledem k charakteru zmíněného zásypu (velmi syká hlína s velkým množstvím stavebního kamene někdy i s nezasypanými dutinami) nelze zcela vyloučit možnost zavlečení dodatečné příměsi.

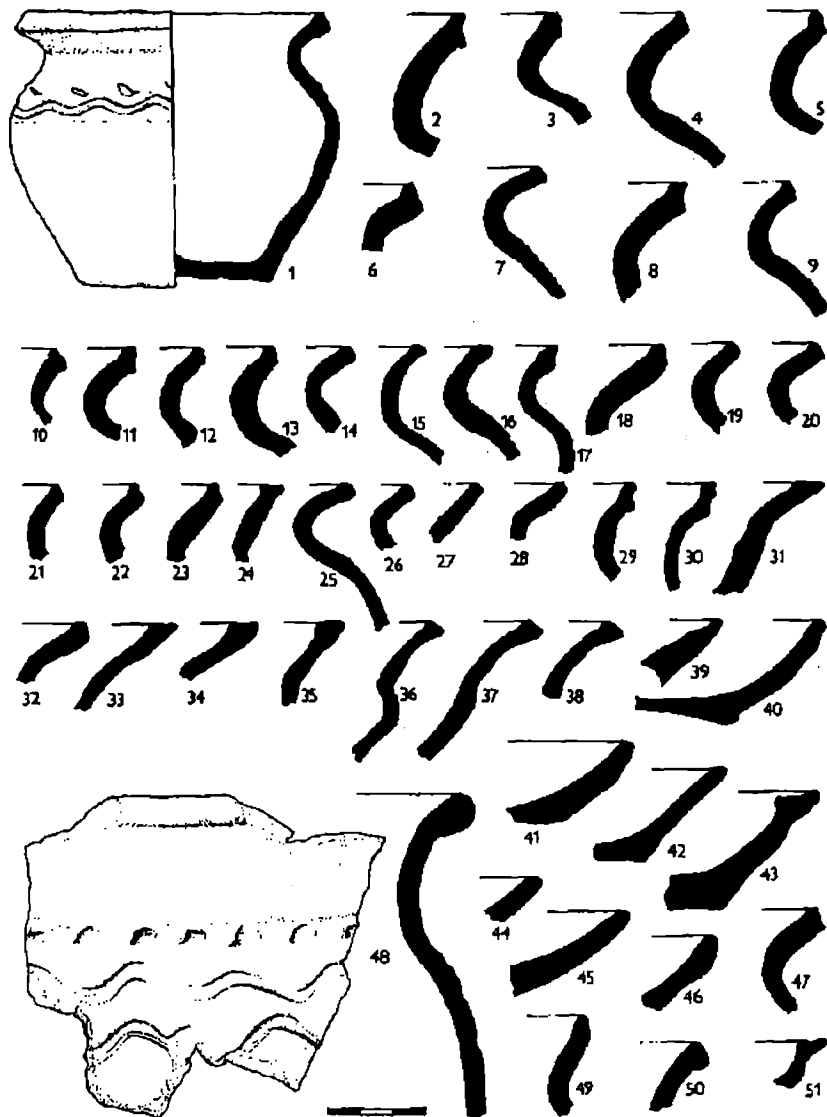
Pokusíme-li se sumarizovat vývoj nadloží a zástavby na základě zjištěné terénní situace, pak můžeme konstatovat počátky zdejšího osídlení někdy ve 2. polovině 12. století. Nárůst terénu do stavby kvádríkového objektu lze předběžně klást do doby posledních desetiletí 12. a jednoho nebo dvou prvních desetiletí 13. století. Nevelká kolekce nálezů ze

Obr. 6. Keramika z horizontu fungování románské stavby do jejího požáru. Kresba M. Procházková a S. Svatošová.

stavebního horizontu se od předchozí prakticky neodlišuje. Nárůst terénu do požáru je možné řadit stále ještě do 1. poloviny 13. století, zatímco v náleзовém souboru požárového horizontu již spatřujeme nastupující prvky jeho 2. poloviny. S tímto předběžným datováním není v rozporu chronologické zařazení dvou nevelkých fragmentů architektonických článků, pocházejících z vrstvy překrývající požárové souvrství (obr. 8). Zlomky zubákem opracovaných mírně stlačených oblounů provázených v jednom případě diamantováním odpovídají 2. třetině 13. století (za konsultaci děkuji PhDr. P. Mackovi a JUDr. J. Varhaníkovi). Za zvláštní upozornění stojí perfektní shoda v datování vzniku kamenné stavby, reprezentovaná nálezy keramiky, architektonických článků i první písemnou zprávou. Zejména zajímavá je prakticky okamžitá první písemná zmínka, která ovšem tolik nepřekvapuje, uvědomíme-li si, že zde nejde o venkovský kostel, který se může leckdy v písemných zprávách projevit až po několika desetiletích své existence, ale o významnou biskupskou komunitu v podhradí královského sídla.

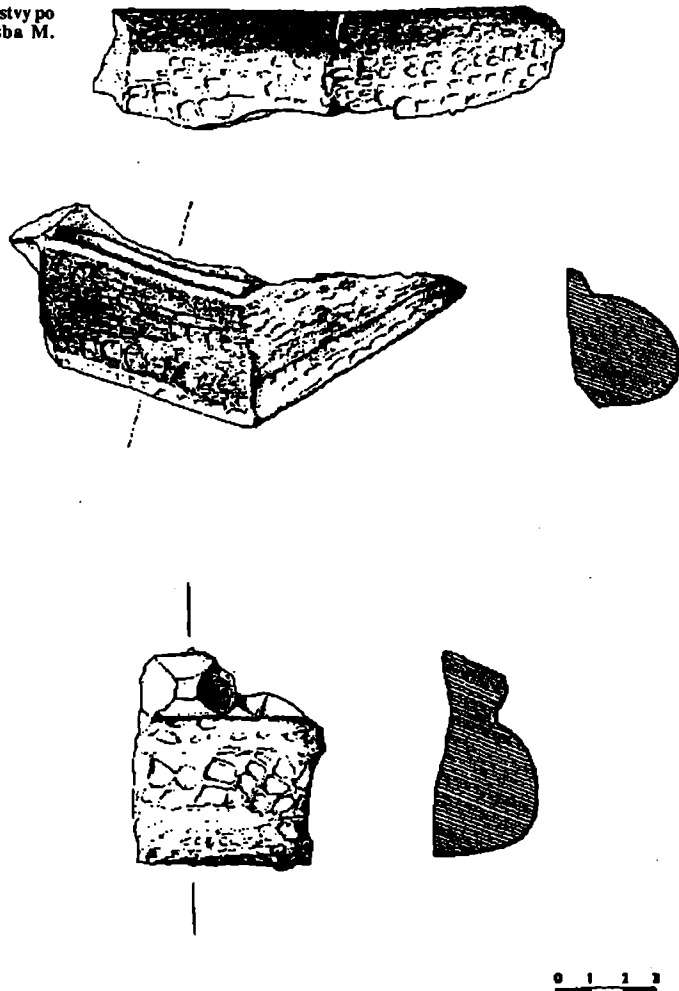
Závěrem se pokusme zamyslet nad příslušností odkrytého zdiva v rámci areálu z písemných pramenů známé kapituly. Délka (více než 12 m) a směr (V–Z) nevyklučují hypo-

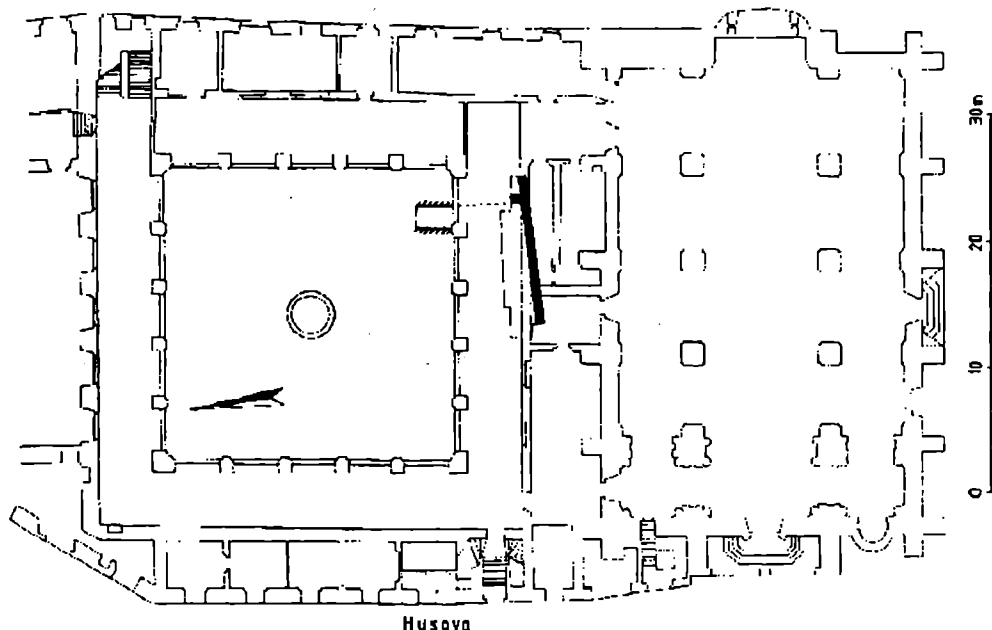
Obr. 7. Keramika z požárového souvrství. Kresba M. Procházková a S. Svatošová.

tézu, že patří k románské fázi zdejšího kostela. V tom případě by představovala vnější líc jeho severní stěny. Vezmeme-li ale v úvahu značnou vzdálenost od gotického kněžiště jako prostoru, který i při dalších úpravách zůstal pokud možno ve stejných místech a přihlídneme-li k absenci hrobů severně od odkryté zdi, přikloníme se spíše k možnosti, že odhalená zeď tvořila vnější líc severní stěny kamenné budovy kapituly. Na otázku, zda se jednalo o jednotrakt nebo o kvadraturu klášterního charakteru, se přikláníme spíše k první možnosti. Patrně kolem poloviny 13. století byla stavba postižena rozsáhlým požárem, po kterém bylo v její východní části přizděno další křídlo ve směru S–J. Jeho šířku neznáme, archeologicky byla zachycena oběma zdejšími výzkumy jen jeho západní zeď. V sondě z r. 1983 představovala nepatrně starší ze dvou zaznamenaných gotických zdí, při čemž kera-

Obr. 8. Architektonické články z vrstvy po požáru románské stavby. Kresba M. Procházková.

mika z vrstvy bezprostředně mladší nebrání datování jejího vzniku na samém počátku 2. poloviny 13. století (Hrdlička 1995, tabulka 12). Této době odpovídá i charakter nadzemního zdiva z hrubě řádkovaných opukových kamenů, kombinovaných ve vstupním otvoru do interiéru s cihlami formátu $8 \times 14 \times 28$ cm (Hrdlička 1983, obr. 9). Přestože neznáme úroveň podlahy v tomto prostoru (nebyla zachycena v nejhluběji dosažené úrovni 187, 30 m n. m.), je jisté, že se jednalo minimálně o částečně zahloubený interiéru. Uvedená niveleta je totiž zhruba o 40 cm hlouběji než rozhraní základové a nadzemní partie původního románského zdiva a zhruba o 1 m níže než opukový práh vstupu od západu, zaznamenaný v r. 1983. Mladší z obou zdí nedosahovala až k románskému zdivu a nebyla výzkumem v r. 1995 zachycena. Výsledky tohoto výzkumu ovšem zpochybňují vyhodnocení geofyzikálního měření z r. 1983, které pod jižním ramenem barokního ambitu konstatovalo přítomnost pěti zaklenutých „zasucených“ prostor (Bílý–Höschl 1983, příloha 1). V každém případě jednoznačné doložení románské architektury (byť patrně ne přímo kostela) posouvá předpokládanou existenci sakrálního objektu sv. Jiljí z roviny hypotéz do těsné blízkosti jistoty. Za pozornost ovšem stojí i zjištění, že nalezený soubor keramiky se ani v nejmenším neodlišuje od zboží užívaného ve světském prostředí stejné doby, včetně hoj-

Obr. 9. Celková situace odkrytých zdív v areálu kláštera sv. Jiljí. Černé románské zdívlo, šrafované zdívlo z doby kolem poloviny 13. století. Zaměření a kresba M. Müller.

ného výskytu misek, tradičně nazývaných technickými. Kromě dosavadních absencí stop po jakékoliv výrobě v tomto keramickém typu může být zřejmě i tento fakt jedním z důkladů jejich běžného, tedy kuchyňského užívání.

Prameny

- CDB III/2, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/2, ed. Friedrich, G. a Kristen, Z., Praha 1962.
 CDB V/1, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1, ed. Šebánek, J. a Dušková, S., Praha 1974.
 CDB V/2, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2, ed. Šebánek, J. a Dušková, S., Praha 1981.
 FRB II, Fontes rerum Bohemicarum II, Kosmův letopis český s pokračovateli, ed. Emler, J., Praha 1874.

Literatura

- BÍLÝ, M.–HÖSCHL, V., 1983, Praha Husova ul. – ČSAV, Geofyzikální měření, Geoindustria Praha.
 ČAREK, J., 1947, Románská Praha, Praha.
 ČAREK, J., 1966, K rekonstrukci vývoje a rozlohy raně feudální Prahy, PSH 3, 10–43.
 EKERT, F., 1883, Posvátná místa Královského hlavního města Prahy I, Praha.
 HLEDÍKOVÁ, Z., 1978, Kapituly s biskupskou kolací v Čechách do doby husitské a jejich místo v církevní správě, in : In memoriam Zdeňka Fialy, Praha, 41–61.
 HLEDÍKOVÁ, Z., 1992, Biskup Jan IV. z Dražic, Praha.
 HLEDÍKOVÁ, Z., 1994, Biskupské a arcibiskupské centrum ve středověké Praze, PSH XXVII, 5–25.
 HRDLÍČKA, L., 1983, Strategie a taktika archeologického výzkumu v historickém jádru Prahy, Archeol. rozhl. 35, 609–638.
 HRDLÍČKA, L., 1995, Nálezová zpráva o výzkumu ve statických sondách v Praze I-Starém Městě, Husova čp. 234/1 v r. 1983, Archeologický ústav AV ČR v Praze.
 LÍBAL, D., 1983, Praha románská – Architektura, in : Praha středověká, Praha.

MUK, J.–VILÍMKOVÁ, M., 1961, Praha I-Staré Město, čp. 234. Stavebně historický průzkum objektu, SÚRPMO Praha.

RUTH, F., 1903, Kronika královské Prahy a obcí sousedících I, Praha.

TOMEK, V. V., 1893, Dějepis města Prahy III, Praha.

Zusammenfassung

Der Fund eines romanischen Baues im Areal St. Ägidius in der Prager Altstadt

Am Anfang des Jahres 1995 wurde eine archäologische Rettungsgrabung im Areal des Dominikaner Klosters St. Ägidius in der Prager Altstadt durchgeführt. Aus den schriftlichen Quellen ist bekannt, daß eine Kolegiatkapitel schon in der Hälfte des 13. Jhs. hier existiert hat. Auf Grund dieser Quellen hat man hier einem romanischen Bau- romanische Kirche vorausgesetzt. Bei den statischen Arbeiten in der Barockquadratur wurde eine romanische Quadermauer (12 m lang, 70 cm breit festgestellt). Aufgrund der Keramikfunde, der architektonischen Teile und der schriftlichen Quellen kann man diese Mauer in die dreißiger Jahre des 13. Jhs. datieren. Es handelt sich wahrscheinlich nicht um Relikt der Kirche, sondern um einen Wohnbau der Kapitel. Etwa um die Hälfte des 13. Jhs. wurde dieser Bau durch Brand vernichtet. Nach den hussitischen Kriegen ist das Kapitel untergegangen und die Kirche diente als Pfarrkirche. Im Jahre 1626 haben diesen Platz die Dominikaner gewonnen und das ganze Areal wurde im Barockstil umgebaut.

Abbildungen:

1. Schnitt durch die Terrains an der Außenseite des romanischen Baus mit einem Teilschnitt durch die Quadermauer.
2. Die Keramikfunde aus dem ältesten Siedlungshorizont (1–6) und aus der Schicht, die beim Bau des romanischen Objekts entstanden ist (7–14).
3. Rekonstruiertes Gefäß aus dem Siedlungshorizont vor dem Ausbau des romanischen Objekts.
4. Die Keramik aus der Siedlungsschicht vor dem Ausbau des romanischen Objekts.
- 5–6. Keramikfunde aus dem Horizont des romanischen Baus vor dem Brand.
7. Keramikfunde aus der Brandschicht.
8. Architektonische Teile aus der Schicht nach dem Brand des romanischen Baus.
9. Die Gesamtsituation der freigelegten Mauer im Klosterareal St. Ägidius. Schwarz – romanische Mauer, schraffiert – Mauer aus der Hälfte des 13. Jhs.

